

*А.І.Яковенко,
доктор філософських наук,
доцент кафедри світової філософії
та естетики СНУ ім.В.Даля*

ТЕОЦЕНТРИЗМ АВГУСТИНА БЛАЖЕННОГО: ОНТОЛОГІЧНИЙ, АНТРОПОЛОГІЧНИЙ, ГНОСЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ

Тенденція зростання апологетичної активності релігії, особливо православ'я, яке ще зберігає свій соціальний базис і вплив в українському суспільстві, а також процеси еволюції релігії в нашій державі роблять аналіз християнського (православно-теологічного) розуміння теоцентризму сучасним і актуальним. Особливу увагу релігійні філософи і теологи приділяють розробленню проблем співвідношення божественного і людського в контексті реальної дійсності, адже йдеться про вдосконалення морально-етичного стану держави. Таку проблему чітко визначено в дорученні Президента України №1–1/657 від 08.07.2005 року «Щодо подолання морально-духовної кризи суспільства». Все це актуалізує світоглядну діалогізацію в інтерпретації актуальних проблем суспільного буття і їх практичного вирішення.

Слід зазначити, що названа тема актуальна не тільки в світоглядному, але й у методологічному аспекті. Релігійна філософія і теологія (в особі С.Булгакова, В.Гер'є, В.Ерна, Д.О'Дейлі, Р.О'Коннела, І.Кирєєвського, Г.Майорова, Е.Метера, Л.Писарева, Р.Ромбса, В.Соловйова, С.Трубецького, Л.Феррарі, С.Франка, О.Хом'якова та ін.), що обґрунтовує багатобічний зв'язок філософії з релігією, філософії з теологією, накопичила певний методологічний досвід дослідження історико-філософського і релігійно-теологічних процесів, у яких філософсько-теологічні і релігійні засади розглядаються як одні з головних чинників, що визначають тип філософування теоцентризму, ідейно-теоретичні витоки і головні тенденції еволюції теологічних поглядів на проблему дослідження християнства, а також вплив ідей теоцентризму на розробку і реалізацію християнської глобалістики.

Релігійний дослідник О'Дейлі у своїй праці «Чи вірив Августин

у передіснування душі?» звертає увагу на теорію передіснування людської душі. Він вважав, що ранній Августин обстоював як тезу ремінісценції, так і тезу передіснування душі, дотримуючись таких поглядів відтоді як дійшов їх розуміння через неоплатонізм Плотіна. Сам О'Дейлі ставив перед собою мету об'єктивно простежити становлення уявлень Августина блаженного на основі аналізу ключових текстів у хронологічному порядку, з урахуванням їх композиції [12].

Лео Феррарі у праці «Космографія Августина», присвяченій онтологічним і космологічним проблемам, не тільки аналізує уявлення Августина про світоустрій, але й робить спробу роз'яснити його погляди на ставлення людини до світу, на час і простір і вічність, а також окреслити проблему природи людини і діалектику душі і тіла, матеріального і нематеріального, добра і зла. Здебільшого проблемі зла в світі і в душі людини присвячену його роботу [11].

З філософських праць, в яких досліджуються питання творіння світу, людини у зв'язку з концепцією душі у творчості Августина, однією з вагомих є монографія Джерарда О'Дейлі «Філософія розуму в Августина». У ній розглядаються загальні проблеми теорії пізнання душі, а також комплекс епістеміологічних питань, зокрема тих, що стосуються чуттєвого сприйняття, уявлення, пам'яті. О'Дейлі розмірковує над теорією пізнання душі у творчості Августина, аналізує її можливі джерела, визначаючи античних мислителів, від яких могли залежати погляди Августина, проводить паралелі між його власним ученням і вченням Августина. Досліджуючи уявлення про душу в християнських дослідженнях Августина, релігійний дослідник уважно вивчає зумовлений впливом християнської теології акцент Августина на нерозривному зв'язку душі і тіла людини [13].

Основною метою цієї статті є цілісне релігійно-філософське і християнсько-теологічне дослідження місця й ролі вчення теоцентризму Августина блаженного в християнській світоглядній системі. Для досягнення її необхідно:

дослідити суттєві спрямованості еволюції традиційної, християнсько-теологічної інтерпретації проблем теоцентризму Августина в онтологічному, антропологічному і гносеологічному аспектах; проаналізувати релігійно-теологічну рефлексію християнського екзистенціалізму світоглядних основ теоцентризму Августина блаженного.

Теоцентризм, сутність якого полягає у визнанні повної залежності природи, суспільства і людини від божого волевиявлення і

ідеї якого сформульовано на основі біблійних текстів Старого і Нового Заповітів, символу віри, святого писання вчителів церкви, що лежить в основі християнської релігійно-світоглядної системи у зв'язку з актуалізацією екклезіологічно-екзистенційної онтології. Залежно від соціально-історичних умов існування церкви пріоритет належить тому чи іншому принципу, при цьому в теоретичних побудовах християнської теології висвітлюється тенденція повороту від теоцентризму до християнського антропоцентризму, що виражається в активному зв'язку релігійного вчення українського православ'я з завданнями соціальної практики церкви в українському суспільстві.

В особливому християнському розумінні повчання християнського теолога Августина стало визначальним духовним фактором середньовічного мислення, своєрідною світоглядною діяльнісною концепцією християнського Середньовіччя, що зробила вплив на всю Європу. Як бачимо, у творчості християнського теолога Августина дістають своє відображення християнська теодиція, в основі якої – пізнання Бога й визнання Божественної любові єдиною метою, що виправдовує існування людини.

Проблема самовизначення особистості, пошук себе тісним чином пов'язані з пошуком істини, сенсу буття, пошуком Бога. Сприйняття дійсності через опанування християнської парадигми постає через звернення до Бога-Отця, в якому християнський теолог Августин стверджує: «Ти нас створив для Себе, і наше серце буде неспокійним, поки не упокоїться в Тобі» [9, 257]. Такою є християнсько-онтологічна основа твору «Сповідь», у якій Августин блаженний розповідає про своє життя. Ця основа – аксіологічна особистісна система з духовною складовою, яка надає експлікацію його філософським і релігійним поглядам із постійним екзистенційним пошуком і багатьма помилками доти, поки він не знайшов внутрішньою спокою в християнстві. В онтологічному пошуку Бога – ключ до його вчення про людину, ключ до перемоги над пороками. «...Августин у справі викорінювання пороку покладається виключно на надприродну допомогу Бога...» [3, 464]. Християнський теолог Августин показав, що релігійні відносини не є чимось випадковим або простим відбиттям суспільних відносин: вони мають об'єктивне, важливе й істотне значення у всій цілісній системі особистості, загальній ієрархії її цінностей.

Розуміння філософії християнства, її поширення завдяки, зокрема,

геніві Августина блаженного на ґрунті християнського Одкровення, що затвердилося в культурі Середньовіччя, стало онтологічною основою антропологічного розуміння ідеї особистості. Релігійний філософ С.Франк у цьому зв'язку пише: «Що людина живе відразу у двох світах, – що, будучи учасником емпіричної дійсності, він має свою батьківщину в зовсім сторонній сфері реальності, – це становить вже основну ідею світогляду Платона; але Августин уперше усвідомив зміст цієї подвійності як різнорідності між внутрішнім життям особистості й усім іншим тварним світом. Можна сказати, що Августин був першим «екзистенціалістом»: він перший відкрив особливу сферу трагічного людського «існування», саме як буття на грані між світом і Богом» [10, 163].

Християнська онтологія мислителя Августина блаженного мав свій корелятивний розвиток у християнській антропології і гносеології. У цьому контексті і в плані визначення методологічних засад даної статті особливий інтерес становлять релігійно-філософські розвідки дослідника християнства І. Мейєндорфа, який зазначає: «Всі ідеї Августина ґрунтуються на платонівському монізмі, що зводиться до того, що все істинно існуюче існує духовне в Бозі. Ця філософія лежить і в основі його навчання про людину» [6, 240].

Згідно зі Святим Письмом, християнська онтологія зазначає, що людина була створена по образу й подоби Бога. Фундатори й батьки церкви вбачають у цьому предвічну побудову, первісну погодженість між суттю людини й істотою Божою. Суттєвий інтерес в світлі досліджуваної проблеми становить релігійно-філософський аналіз антропологічних засад християнської духовності дослідника В.Гер'є, який зазначає: «Блаженний Августин прагне скласти поняття про Бога, виходячи з нашої згідності Богові, і намагається відкрити в Ньому те, що ми самі знаходимо у своїй душі, створений за Його образом» [5, 169].

Цей теологічний метод можна вважати методом еклезіо-психологічних аналогій. Відповідно до дихотомічної концепції церкви, людина складається з двох початків – душі й тіла. Згідно з християнським поглядом, душа не є чимось непередзаданим і людина характеризується більшою мірою умовою єднання з Богом через вкоріненість божого ества в людську природу. «В особливому християнському розумінні можна сказати, вважає християнський філософ і теолог Р.Теске, що Августин описує людину як душу, що живе в тілі. І його

теорія пізнання впливає саме з такої антропології» [14, 167].

Душу, як складову психосоматичного конструкта (особистість), християнський теолог Августин розуміє суто спіритуалістично, міркуючи в душі ідей Платона – як про безтілесну субстанцію. Душа, як самотня субстанція, не може бути ні тілесною властивістю, ні різновидом тіла. Вона не містить у собі нічого матеріального, має лише функцію мислення, волі, пам'яті. Від тіла душа відрізняється досконалістю. Християнський теолог Августин довів, що ця досконалість походить від Бога, що душа синергічна й близька Богові. У цьому зв'язку слід зазначити, що душу ми знаємо краще, ніж тіло. Як зазначає релігійний дослідник П.Верещацький, «внутрішнім регулятором діяльності людини є душа, більше того, душа, а не тіло пізнає Бога, а тіло перешкоджає пізнанню» [4, 53].

Християнська філософія Августина блаженного претендує на дієве виявлення сакрально-структурного руху до істини в рамках наявного стану і згідно з позиціями імперативу християнського екзистенціалізму. Виходячи з глибинних передумов ціннісної орієнтації людини в світі, Августин вважає, що основою духовного життя є воля, а не розум. Його твердження про першість волі ґрунтується на тім, що сутність кожної речі виявляється в її динамічній активності. Людську сутність виражає не стільки розум, що має пасивний характер, скільки активна воля. На нашу думку, таке розуміння відрізняє концепцію християнського теолога Августина від давньогрецького раціоналізму, а саме – своїм підходом до розкриття унікальної християнської системи сакрального волевиявлення в період Середньовіччя [7, 327–364].

Християнський мислитель Августин обстоював основи християнського екзистенціалізму, спираючись на рефлексію євангельської антропології і гносеології, беручи у своїй теології насамперед за основу тезу, що першість волі стосується не тільки сутності людини, а й Божественної сутності. Зауважування на визначене вольове зусилля становить духовну основу екзистенційно-діалектичного способу якісної характеристики свідомості людини, а саме його духовності. Антропологічна сакральна персоніфікованість у християнській філософії субстанціальна за своєю причетністю до Бога, структурно подібна до Нього за формою. Людина як суб'єкт пізнання являє собою трьохсистемну єдність: розуму, волі й пам'яті. Розум сам на себе інтенційно спрямовує волю, тобто завжди себе усвідомлює

і через пам'ять відображає об'єктивну реальність.

У християнському віровченні мислителя Августина воля виступає як предметно-практична діяльність людини, інтенційно спрямована на пізнання навколишнього світу і світу Божого. При цьому людина як суб'єкт пізнання виступає особистістю, здатною самоконтролювати свої власні дії. Згідно з філософсько-теологічною концепцією Августина, світоглядною категорією, що відображає визначення дій суб'єкта, є вільна воля.

На нашу думку, в августинівській концепції абсолютного божого управління світом пам'ять постає як структурний комплекс пізнавальних здібностей людини з накопичення і збереження знань (інтелектуальний сегмент) і чуттєво-практичних здібностей (сенсительний сегмент). У процесі діяльності пам'яті (а в людській діяльності вона обмежена цим онтологічним божественним фактором) відбувається входження нових елементів відчуття і осмислення в систему асоціативних зв'язків. Запам'ятати дії, що відбуваються, закликаючи до пошуків божественної істини та підкреслюючи значення твердої волі Бога (при цьому формувати систему суттєвих зв'язків як результат праці розуму над змістом матеріалу, який треба пам'ятати, як процес накопичення інформаційного матеріалу в структурі пам'яті людини) – одна з дефініцій августинівської екзистенційної концепції. При цьому християнський теолог постійно демонструє у своїх працях пристрасність і емоційність цих пошуків істини божої. Розум виступає як діяльність людського духу й інтенційно спрямований на експлікацію аксіологічної системи психосоматичного конструкта (особистості) та цілеспрямовану діяльність у вищезазначеній екзистенційно-концепційній системі. Саме активність розуму створює систематизуючі принципи та ідеї на кшталт ідей душі, злагоди, Абсолюту [5, 315–326].

Теорія пізнання, за вченням Августина блаженного, виступає як теорія системного, достовірного відображення у свідомості людини законів зовнішнього світу як найвищої форми відображення дійсності. При цьому процес відображення постає як здатність людського мозку відтворювати у певній ідеальній формі об'єкт пізнання. Саме тому пізнання є духовним виробництвом створення ідеальних образів. Бог є абсолютно сакральним джерелом відображення об'єктивно існуючого світу. Найважливішим принципом теорії пізнання Августин вважав креативний процес дослідження системи знань про людину

і світ, що являє собою постійний рух від відсутності знання до розширеного знання [1, 365–381].

Важливе значення для характеристики антропологічних поглядів християнського теолога Августина має екзистенційна діалектика в системі «благодать – воля».

Згідно з християнським вченням Августина, благодать є божественна енергія, сакральний духовний божий дар людини. Несотворена субстанція, що постає як милостивий і добрий дар Бога, є джерелом абсолютно-сакрального блага, в якій Бог показує Себе людині [2, 189–193].

Синергічна система, що виникає, дає експлікацію співпраці благодаті і вільної волі людини. Боголюдський синергізм впливає в цілому на психосоматичний конструкт (особистість) і через духовний сегмент впливає на тіло. Благодать виступає як загальна енергія, як духовна сила трансцендентного інтелегібельно-сенсильного Бога – Святої Трійці, за допомогою якої відкривається можливість пізнання Бога.

Християнський теолог Августин вважає, що діяльність людини, яка відображає її сутнісні моральні принципи, при цьому показуючи її ціннісні здобутки на шляху до мети, постає через волю людини. Філософсько-теологічна доктрина Августина збігається з системою екзистенційно-антропологічної вільної волі особистості. Часово-простірне божественне знання про людину – це позачасове знання, яке не обмежує вибір людини та її свободу. При цьому необхідність і можливість визначені стосовно особливостей уявлення в системі сакрального позачасового знання. Оскільки все це відбувається в системі абсолютно-сакрального божого знання емпіричних обставин і позачасових меж, екзистенційна діалектика благодаті і вільної волі відображає сакральні-загальні закономірності процесу пізнання об'єктивної реальності і дійсності, процесу пізнання розвитку людини [1, 43–62].

У цілому християнські погляди Августина блаженного ґрунтуються на непорушному фундаменті євангельської віри й мають чітко виражений теоцентричний характер. Теолог показав в середньовічній науці, що Бог є центром філософського мислення. З принципу, що Бог первинний, випливає положення Августина про перевагу душі над тілом, волі й почуттів над розумом. Ця першість має як антропологічний, онтологічний, так і гносеологічний характер. Бог є вищою сутністю, тільки Його існування впливає з власного ества;

все інше існує лише завдяки божественній волі. Спрямованість до Бога для людини життєво необхідна, і тільки через з'єднання з Богом людина може знайти свій порятунок – це основа теоцентризму Августина блаженного.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Августин*. Цветы благодатной жизни. / Августин; [пер. с древнегреч. И.Шестакова]. – Изд. русского Свято-Ильинского скита на Афоне, 1900. – 533 с.
2. *Антоний (Амфитеатров), архимандрит*. Догматическое богословие православной католической восточной церкви с присовокуплением общего введения в курс богословских наук / архимандрит. Антоний (Амфитеатров); [пер. с древнегреч. Д. Черноусова]. – СПб.: Типография «Общая польза», 1849. – 437 с.
3. *Бальфур А.Д.* Основания веры: Философское введение в изучение богословия / А.Д.Бальфур – СПб.: АО Брокгауз – Ефронь, 1901. – 691 с.
4. *Верещацкий П.* Плотин и блаженный Августин в их отношении к тринитарной проблеме / П.Верещацкий // Православный собеседник. – 1911. – №№7, 8. – С.36–81.
5. *Герье В.* Блаженный Августин. / В.Герье. – М.: Путь, 1910. – 473 с.
6. *Иоанн Мейендорф*. Введения у святоотеческое богослов'я / Мейендорф Иоанн. – Нью-Йорк, 1985. – 448с.
7. Исповедь блаженного Августина, епископа Иппонийского // Соч.: В 13-ти т. [пер. с древнегреч. К.Першунова]. – СПб.: Тип. М.М.Стасюлевича, 1886. – Т.5. – 860 с.
8. *Писарев Л.* Учение блаженного Августина, епископа Иппонского, о человеке в его отношении к Богу / Л.Писарев. – СПб.: Издание И.Л.Тузова, 1907. – 485с.
9. *Попов И.В.* Личность и учение блаженного Августина. / И.В.Попов. – СПб.: Книгоиздательское тов-во «Просвещение», 1901. – 381 с.
10. *Франк. С.Л.* Реальность и человек / С.Л. Франк. – М.: Правда, 1981. – 363 с.
11. *Ferrari Leo.* Augustine's Cosmography Augustine / Ed. J.C.Stark. The Pennsylvania State University, 1996. – 461 p.
12. *O'Daly Gerard.* Augustine Ever Believe in the Souls' Pre-Existence // Augustinian Studies 5. 1974. – 349 s.
13. O'Daly, Gerard. Augustine Philosophy of Mind / London, 1987. – 381 s.
14. *Teske Roland.* Augustine o Hippo. Philosopher, Exegete, and Theologian / Roland, Teske. Marquette University Press, 1934. – 337 s.

Яковенко А.І. Теоцентризм Августина блаженного: онтологічний, антропологічний, гносеологічний аспекти.

У статті обґрунтовується думка про те, що релігійно-філософські ідеї епохи філософії Середньовіччя були пов'язані зі стрижневою ідеєю – теоцентризмом, аналіз православно-теологічного розуміння та вплив якого в українському суспільстві є актуальним. Дослідження цього є нашою метою. Зміст статті – експлікація сукупності суттєвих і відміннісних християнських сегментальних особливостей системи теоцентризму Августина блаженного з перспективою подальших досліджень і розробки методично обґрунтованих підходів до зміцнення духовності українського суспільства.

Ключові слова: концепція церкви, людська душа, Бог, Святе Письмо, благодать, вільна воля.

Яковенко А.И. Теоцентризм Августина блаженного: онтологический, антропологический, гносеологический аспекты.

В статье обосновывается мысль о том, что религиозно-философские идеи эпохи философии Средневековья были связаны со стержневой идеей – теоцентризмом, анализ православно-теологического понимания и влияние которого в украинском обществе является актуальным. Исследование этого является нашей целью. Содержание статьи – экспликация совокупности существенных и отличительных христианских сегментальных качеств системы теоцентризма Августина блаженного с перспективой дальнейших исследований и разработки методично обоснованных подходов по укреплению духовности украинского общества.

Ключевые слова: концепция церкви, человеческая душа, Бог, Библия, благодать, свободная воля.

Yakovenko A.I. Saint Augustine's Theocentrism: Ontological, Anthropological, Gnoseological Aspects.

The article proves that the the religious and philosophical ideas of the Middle Ages epoch were connected with the common main idea – Theocentrism. In fact the analysis of Orthodox-theological comprehension of Theocentrism and its influence on the Ukrainian society are actual while the research of the above-mentioned ideas is the aim of the article. The content of the article covers the explication of total essential and distinguishing Christian segmental properties of Saint Austine's Theocentrism system, with the perspective of further research methodologically proved system dealing with strengthening of the Ukrainian society spirituality.

Key words: church conception, human soul, God, the Bible, grace, free will.